

Ячмянёва Ірына Мікалаеўна
дацэнт кафедры славянскай філалогіі ўстановы адукацыі
“Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт
(г. Магілёў, Беларусь)

Садоўская Маргарыта Аляксандраўна
студэнтка гісторыка-філалагічнага факультэта ўстановы адукацыі
“Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”,
(г. Магілёў, Беларусь)

ПРЫРОДА І НАРОДНЫ КАЛЯНДАР У БЕЛАРУСКІХ ПРЫКАЗКАХ І ПРЫМАЎКАХ

У артыкуле акрэсліваецца роля і спецыфіка прыказак і прымавак як малага фальклорнага жанру, як захавальнікаў і выразнікаў шматвяковага гаспадарчага і жыццёвага вопыту беларуса, яго назіранняў і ведаў аб прыродзе і народных прыкметах, яго філасофіі і маралі.

Духоўны свет беларусаў шмат у чым вызначаецца паважлівым, беражлівым і асцярожным стаўленнем да прыроды. Нашы продкі шанавалі прыроду, бо верылі: усё жывое мае сваю душу, а значыць, па-трабуе да сябе павагі. Інакш і не магло быць, бо прырода-матухна карміла іх, апранала, сагравала, была лепшым настаўнікам. Каб увабраць усю мудрасць, якую даваў людзям навакольны свет, вывучыць усе яго звычкі, нашы продкі не шкадавалі часу. А каб з гадамі гэтыя веды не зніклі, беларускі народ пачаў укараняць іх у прыказкі і прымаўкі пра прыроду.

Прыказкі, прысвечаныя прыродзе, расліннаму і жывёльнаму свету найбольш старажытныя. “У акадэмічным зводзе, разам з прыказкамі пра жывёльны і раслінны свет, гэтая група налічвае 287 адзінак. Але большасць з іх з’яўляюцца прыкметамі і павер’ямі, а прыказкі пра жывёл і расліны ў абсалютнай большасці ніяк нельга назваць такімі, бо яны з’яўляюцца алегарычнымі выслоўямі пра людзей і іх жыццё, напрыклад: *‘стары воўк знае толк’*; *‘якая птушка, такі і галасок’*; *‘ягад без кветак не бывае’*” [1, с. 347].

“Прырода ў прыказцы – гэта жывая шматлікая істота, якая мае чардзейнае права радзіць, пладзіць, даваць жыццё раслінам і жывёлам,

здольным адчуваць дабро і зло, быць спадарожнікамі чалавека, які нясе адказнасць за лад і гармонію ва ўсім царстве жывога і мёртвага” – пісаў У. Калеснік у прадмове “Руплівец у матачніках роднага слова” да зборніка Ф. Янкоўскага “Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы” [2, с. 9].

Многім прыказкам аб прыродзе, яе з’явах і стыхіях уласцівы пераносны сэнс, асацыятыўнасць, якія асабліва выразна выступаюць ў прыказках і прымаўках пра жывёльны і раслінны свет. “Людзі, з найдаўнейшых часоў блізка сутыкаючыся з прыродай, праявілі тонкую назіральнасць і добра вывучылі норавы розных звяроў, жывёл, птушак, насякомаых. Набытыя веды, вопыт адліваліся ў сталыя славесныя формулы, што пераходзілі як практычная і духоўная спадчына да наступных пакаленняў. З цягам часу рысы, падгледжаныя ў жывёл, пачалі адыгрываць ролю вобразных асацыяцый, аналогій пры характарыстыцы чалавека, яго якасцей, заган” [3, с. 28].

Да нас дайшлі прыказкі, у якіх адлюстраваліся народныя веды, гаспадарчы практычны вопыт: *‘воўка ногі кормяць’*; *‘грач грачу не дзярэ ачу’*; *‘малы жук, а вялікі гук’*; *‘смала к дубу не прыстанець’*; *‘з голага куста і ягада пуста’*; *‘варона колькі не мыецца, усё роўна чорная, а гусь акунулася – і ўжо белая’*; *‘воук кожны год ліняе, але нораву не мяняе’*; *‘не кліч воўка з лесу, бо ліха не спіць’*; *‘воук не пастух, а свіння не агароднік’*; *‘як на мядзведзя ўпадзе шышка, то ён раве, а як цэла галіна, то ён маўчыць’*; *‘у лясу і мядзведзь архіманорыц’*; *‘ліса і ў сне курэй бачыць’*; *‘ліса спіць і курэй лічыць’*; *‘ліса семярых ваўкоў ашукае’*; *‘у гадзюкі свой нораў’*; *‘у гадзюкі няма іншай навукі, як кусаць’*; *‘змья свінню не кусаець’*; *‘і жаба ў вадзе сядзіць, а не рыба’*; *‘рак не рыба, кажан не птушка’*; *‘па пер’і птушку ўзнаюць’*; *‘не ўсе птушкі лятаюць’*; *‘усе птушкі крыллі маюць, да не ўсе лятаюць’*; *‘якая птушка, такая і песня’*.

З вялікай пашанай селянін ставіўся да зямлі, своеасабліва абагаўляў яе: *‘зямелька багацей за ўсіх’*; *‘зямля такая, што пасадзі дзіця, дык і тое вырасце’*; *‘зямелька – матка наша: і корміць, і поіць, і адзяваець нас’*; *‘зямля – нас усіх маці; яна нас корміць, яна нас прыгорне’*; *‘зямелька нас корміць, а сама есці просіць’*; *‘на добрай зямлі добра надзея’*; *‘такая зямля добрая: пасадзі аглоблю – калёсы вырастуць’*.

Мэта многіх прыказак і прымавак – ухваліць навакольны свет, паказаць усю яго прыгажосць, прымусіць слухача зразумець, наколькі важная прырода для чалавека. Бо нездарма кажуць: *‘у садзе без кветак і салаўі не спяваюць’* або *‘лес – не школа, але шмат чаму можа навучыць’*; *‘кожне*

ная сасна свайму бору песню пье'; 'красна вясна кветкамі, а восень –
пішанічнымі снапамі'; 'вясна красна цвятамі, а восень пладамі'; 'багата
вясна кветкамі, а восень палеткамі'; 'вясна кветкамі багата, а восень з
пірагамі ў хату'.

Прырода, з якой жывуся беларускі народ, стала аб'ектам
міфалагізацыі. Міфалагічныя ўяўленні адбіліся ў народных парэміях аб
прыродных стыхіях: вадзе, агню. Праз паказ добра і зла, якія прыносяць
яны людзям, адлюстроўваецца моц і небяспечнасць гэтых стыхій: 'вада
камень прабівае'; 'вада не бяда: пастаяла і пайшла'; 'дзе вада, там і
бяда'; 'вады бойся, як агню'; 'вада і агонь – усяму сіла'; 'што ў воду
упала, то пішы прапала'; 'вада дала, вада узяла'; 'з агнём не жартуй і
вадзе не вер'; 'агонь горш за злодзея: злодзей хоць вуглы пакіне, а агонь
нічога', 'з малой іскры вялікі агонь бывае'.

У далёкім мінулым як боства ўспрымаў народ сонца. Сувязь сонца і
месяца з гаспадарчай дзейнасцю чалавека найбольш ярка адбілася ў пры-
казках і прымаўках: 'колос добра не спее, калі сонца не грэе'; 'усякаму
чалавеку адно тое самае сонца свеціць'; 'чым сонца яснее, тым месяц
смуцнее'; 'маладзік рогі задраў – на пагоду'; 'сонца грэе – душа млее';
'не тыкай на сонца, бо рука адсохне'; 'маладзік малады, рог залаты'.

З пагодай селянін звязваў свае надзеі на ўраджай: 'дожджык у пору
– усё роўна, што золата'; 'будзе дождж ісці – будзе хлеб расці'; 'шмат
снегу – шмат хлеба'; 'дождж не тады ідзе, як просяць, але тады, як
косяць'; 'дождж не дубіна, і я не гліна'; 'то дождж, то непагода, а ўсё
невыгода'.

У прыказках і прымаўках надзвычай добра адлюстравуся народны
земляробчы календар. Назапашаны многімі пакаленнямі шматвяковы во-
пыт быў для нашых папярэднікаў "азбукай і граматыкай усяго жыцця"
[4, с.3]. Напрыклад, па прыкметах надвор'я ў пэўныя месяцы прадказва-
лася пагода ў іншыя поры года: 'студзень імглісты – мокры год, студзень
халодны – позняя вясна і дажджлівае лета'; 'калі ў лютым трываюць
сталыя морозы – лета гарачае'; 'люты халодны і сухі – жнівень гарачы';
'які сакавік, такі красавік'; 'сухі мороз, моцны май – будзе жыта, як гай'.

Гаспадарчы вопыт праяўляўся і ў назіраннях за прыродай. "Асобныя
дні года і нават цэлыя перыяды ўспрымаліся селянінам як своеасаблівы
паказчык для прыняцця тых ці іншых мер у гаспадарчых справах" [4, с.3]:
'сустрэў грака – вясну сустракай'; 'жаўранак прылятае на праталіну,
шпак на прагаліну, жораў з цяплом, ластаўка з лістом'; 'дзяцел дзяўбе
ў сцяну, дык мяцеліца будзе'; 'калі бяроза перад вольхай ліст распусціць,

то лета будзе сухое, калі вольха наперад – мокрае; *‘калі ўрадзіла ляшчына, то ўродзіць і ярына’*.

Нашы продкі, складаючы прыказкі і прымаўкі, спрабавалі ўкласці ў іх жыццёвую мудрасць, якую б маглі спасцігнуць іх нашчадкі. Менавіта таму шмат якія прыказкі і прымаўкі пра прыроду маюць павучальны характар: *‘увосень лета ўжо не вернеш’*. Апрацуеш летам зямлю, зробіш запасы на зіму – добра прыгатуешся да зімы. Увосень гэта ўжо будзе зрабіць немагчыма. Яшчэ адна прыказка на гэтую тэму гучыць так: *‘прыйдзе восень, за ўсе справы спытае’*.

Асобна выдзяляюцца прыказкі і прымаўкі, якія складаюць своеасаблівую сістэму надвор’язнаўства. Беларускі працаўнік веў адлік часу па святах, па якіх і вызначаліся тэрміны палявых работ. Народны каляндар дапамагаў арыентавацца па з’явах прыроды і прадказваць, якое будзе надвор’е ў бліжэйшым або далёкім будучым.

Народны каляндар быў крыніцай існавання селяніна: *‘прышоў Пятрок – апаў лісток, прышоў Ілья – апалі два, а прышла прачыстая – усе пачысіла’*; *‘калі загрымела на гола, то будзе халодна вясна’*; *‘на лёд загрымела, будзе холад’*; *‘калі на лёд грыміць, то будзе вясна зімна’*; *‘сустрэў грака – вясну сустракай’*; *‘жаўранак прылятае на праталіну, шпак на прагаліну’*; *‘жораў з цяплом, ластаўка з лістом’*; *‘жураўлі паляцелі і палудзень забралі’*; *‘з сабою ластаўка дзень пачынае, а салавей канчае’*; *‘як ячмень высыпаў – салавей удавіўся’*; *‘калі на дзераве, як траяк, то альбо сей, альбо няхай будзе так’*; *‘калі бяроза перад вольхай ліст распусціць, то лета будзе сухое, калі вольха наперад – мокрае’*; *‘калі ўрадзіла ляшчына, то ўродзіць і ярына’*; *‘кот на печку – сцюжа на двор’*; *‘жураўлі ляцяць высока – зіма яшчэ далёка’*; *‘жураўлі ляцяць нізка – зіма ўжо блізка’*; *‘зімовы дзянёк, што камароў насок’*; *‘якая зіма, такое і лета’*; *‘зіма снежная – лета дажджлівае’*; *‘бусел прыляцеў – вясна будзе’*; *‘вясенні дзень год корміць’*; *‘калі май халодны, дык год хлебародны’*.

Вельмі многія прыказкі і прымаўкі прысвечаны порам года. Селяніну было жыццёва неабходна веданне асаблівасцей кожнага сезона, каб кіравацца падказкамі прыроды ў сваіх будзённых справах. Прывядзём прыклады прыказак для кожнага перыяду года: *‘як зіма без марозу, так вясна без шкоды не абайдзецца’*; *‘калі не будзе зімою бела, то не будзе ўлетку зелена’*; *‘зіма – ліха, а без зімы яшчэ горш’*; *‘зіма на лета робіць, а лета на зіму’*; *‘зімой ідзе дзела не к яўну, а к каўбасе’*; *‘як зіма марозна, а вясна цяпленька, то й азіміна і ярына хараценька’*; *‘студзень мяце – ліпень залье’*; *‘студзень імглісты – мокры год, студзень халодны’*.

– *позняя вясна і дажджлівае лета*; *‘калі ў студзені дажджы – добра не ждзшы’*; *‘калі ў лютым трываюць сталыя марозы – лета гарачае’*; *‘люты халодны і сухі – жнівень гарачы’*; *‘прыляцеў кулік з замор’я, вывеў вясну з няволя’*; *‘бусел прыляцеў, вясна будзе’*; *‘страчанага дня вясною не купіш’*; *‘прышла вясна – ужо часу няма’*; *‘у марце зіма не гніе, у апрэлі трава не расце’*; *‘сакавік часамі снегам сее, а часамі сонцам грэе’*.

Беларускі земляробчы каляндар адлюстроўвае глыбокае веданне беларускім селянінам прыроды і любоў да яе, працавітасць, багатыя творчыя здольнасці, невычэрпную фантазію.

У сучасным грамадстве прыказкі ўжываюць вельмі рэдка, а калісьці яны былі навучаннем і арыенцірам для дзяцей і моладзі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Ключавыя словы ў беларускіх прыказках. І. А. Купцэвіч <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/150798/1/346-349.pdf>].
2. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Склаў Ф. Янкоўскі. – Мінск, Навука і тэхніка 1992. – 491 с.
3. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. Кн. 1 / склад. М. Я. Грынблат; рэд. А. С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – 506 с.
4. Васілевіч, У. А. Беларускі народны каляндар. – Мінск: Ураджай, 1993. – 80 с.